

KUTATÁSI IRÁNYAINK ÉS EREDMÉNYEINK
AZ MTA PEDAGÓGIAI KUTATÓ CSOPORTJÁBAN

„... az egyén sohasem egészen azt éri el, amit akart; mindig van egy bizonyos kudarc. A kudarc gondolata nem ellentétes a remény gondolatával.”

J. P. Sartre

A Pedagógiai Kutató Csoportot hosszú harcok eredményeként 1972-ben hozták létre. A Tudományos Bizottság határozata alapján a 105/1981. (M. K. 5.) MM számú utasítása 1981. február 1. napjától az MTA Pedagógiai Kutató Csoport létesítéséről szóló 4/1972. MTA-F. (A. K. 5.) számú utasítást hatálytalanította. Vége van tehát annak a rövid időszaknak, amikor a magyar neveléstudomány akadémiai szintű kutatóbázissal is rendelkezett. E rövid 9 évet nem lehet nagy szavakkal értékelni. Annál is kevésbé, mert ez sem volt zavartalan. Ez idő alatt is többször megkérdőjeleződött a Kutató Csoport létének szükségessége. 1976-ban pedig — amikor az intézetnek korábbi kutató gárdájának jelentős részétől meg kellett válnia, s kutatási orientációit is meg kellett változtatnia — valójában újrászervezési folyamaton ment keresztül.

Nem bizonyult szerencsésnek az sem, hogy a Kutató Csoport előtt mindvégig kettős feladat állt: akadémiai, tehát elsősorban alapkutatási szinten művelni a neveléstudományt és közvetlenül segíteni a köznevelés fejlesztésére irányuló oktatáspolitikai törekvéseket. Ez utóbbi szálon a PKCS-ban folyó kutatások többsége az országos 6. sz. kutatási főirányhoz kapcsolódott. Érzékenyen érintették tehát az azzal kapcsolatos tartalmi és szervezeti bizonytalanságok. A bizonytalan elvárások miatt 1973 és 1978 között többször változtak a főirány témái, s az ennek kapcsán támadt nyugtalanság, bizonytalanság mindannyiszor érezhető volt a Kutató Csoportban is.

A megszűnés pillanata számvetésre készítet. Annak felmérésére, hogy a nem mindig kedvező körülmények ellenére, sikerült-e eredményt vagy részeredményt elérnünk vállalt feladatainkban. Úgy ítéljük, hogy e „Jelkiismeret vizsgálatnak” van, lennie kell a közre tartozó vetületének is. Indokolt és szükséges, hogy a szélesebb szakmai közönség tudomására hozzuk: milyen orientációk, szemléleti és módszertani megközelítések éltek intézetünkben, s az egyes témák gondozásában meddig jutottunk. Talán ez is egy lehetséges útja annak, hogy továbbélésüket elősegítsük, s a kutatók teljesítményeit legalább önmagunk értékeliük.

*

Az MTA PKCS az 1976–80-as tervidőszakra az alábbi öt téma kutatását vállalta:

I. A 6. sz. kutatási főirányhoz tartozó témák:

1. Iskolarendszerünk távlati fejlesztési stratégiája.
2. A művelődési hátrányok társadalmi és iskolai okai s kiegyenlítésük lehetőségei.

3. A tanulóifjúság tevékenységének és a szocialista társadalomhoz való viszonyulásának vizsgálata, különös tekintettel a köznevelés fejlesztésére.

II. A kutatóhely által kiemelt témák:

1. A társadalmi fejlődés követelményei és a nevelés változásai korunkban.

2. A magyar neveléstörténet néhány kérdésének kutatása, rendszerezése és szintézise.

A témák kutatásának globális eredményéről különböző összegzésekből, értékelő anyagokból inkább volt módja értesülni a szűkebb-tágabb szakmai közvéleménynek. Éppen ezért e helyen egy más útját választottuk kutatásaink bemutatásának. Témánként sorra vesszük a vizsgált résztémákat, s megemlítjük a kutatók nevét is.

1. Iskolarendszerünk távlati fejlesztési stratégiája

E témában vázlatosan az alábbi főbb eredményeket foglaljuk össze:

– A következő évtizedek iskolarendszerére vonatkozó lehetőségek és feltételek felmérése, leírása. Az igények és a valószínűsíthető viszonyok összefüggésében több modellvariáns felvázolása.

– Egy új *fejlesztési magatartás* szorgalmazása: az egyszeri, átfogó, felülről irányított fejlesztés helyett a folyamatos fejlesztésé, amelynek keretében valamennyi irányítási szint relatív önállósággal rendelkezik.

– E felfogásnak megfelelően az egységes középiskoláztatás – területi fejlettségtől függő – különböző variánsai kidolgozása. A Magyarországra jellemző ilyen szempontú tipológia megalkotása.

– Egy új *oktatástervezési koncepció megalkotása*. Az oktatástervezés művelődéstervezésként való felfogása. Ehhez kapcsolódóan: munkálatok az oktatástervezés új metodikájának kidolgozására. Az indikátorok és mutatók új tartalmának megadása.

Az eredményekhez e téma kutatói a következő munkákkal járultak hozzá.

a) *Kozma Tamás* végezte az egész témakör szervezését, irányítását, szintetizálását. Kísérletet tett néhány kapcsolódó elméleti probléma korszerű értelmezésére: fejlesztés, tervezés stb. Központi szerepe volt a köznevelésre vonatkozó távlati fejlesztési koncepció kidolgozásában. Szorgalmazta az oktatástervezésnek művelődéstervezésként való elfogadtatását. Ehhez kapcsolódóan foglalkozott e tervezési orientáció módszertani vonatkozásaival (hosszútávú, előrejelző, folyamatokból kiinduló stb.). Kísérletet tett az intézményes oktatás és az oktatásirányítás politikai szociológiai és szervezetszociológiai értelmezésének kidolgozására is.

b) *Inkei Péter*: Azok a problémák foglalkoztatták, amelyek a köznevelésfejlesztésnek a területi elvvel való kapcsolatából adódnak. Vizsgálata azt célozta, hogy az országot a társadalomstatisztika eszközeivel olyan területi egységekbe sorolja, amelyeknek megfelelően a köznevelés távlati fejlesztésének egy-egy speciális útja. (Munkája bázisát képezte a kormány által 1971-ben elfogadott országos területrendezési koncepció 90 középfokú körzete.) Kidolgozta azokat a mutatókat, amelyekkel a területi egységek az adott szempontból vizsgálhatók. A faktoranalízis, illetve clusterelemzés alkalmazásával próbálkozott.

c) *Ritoók Pálné*: A társadalmi munkamegosztás rendszerébe való optimális beilleszkedés kérdéseivel foglalkozott. Felfogása szerint a társadalmi munkamegosztás szerkezete és az egyén személyiség szerkezete közé kell épülnie egy olyan, tudatosan megtervezett

tevékenységrendszernek, amely a munkára nevelés első hatásaitól a pályorientáción, a fakultatív oktatáson és a szakképzésen át, a társadalmi munkamegosztás rendszerébe való beilleszkedésig tart. Vizsgálta e koncepció realitását hazai település- és ezzel összefüggő munkamegosztás szerkezetünk sajátosságait figyelembe véve is.

d) *Forray R. Katalin*: A középiskolázás iránti igények vizsgálata állt kutatása előtérben. Feltételezte, hogy a középiskolai képzési kínálat gazdagodása hozzájárulhat a továbbtanulási igények megnövekedéséhez. A kutatás során megvizsgálta az ország valamennyi városi vonzáskörzetében a középiskolázottság szintjét, a középiskolai végzettség terjedésének dinamikáját, s ezen belül bizonyos típusokat különböztetett meg.

e) *Nagy Mária*: Innováció-kutatást végzett, azaz a magyar oktatásügy megújulásának-megújíthatóságának helyi feltételrendszerét egy országos körű adatelemzéssel kísérte meg feltérképezni. Az adatok elemzése nyomán feltételezhető, hogy a különböző típusú területeken más-más útja, formája várható az oktatásügy fejlődésének. A kutató különböző oktatásügyi kísérletek esettanulmány-szerű elemzésével megkísérelte tanulmányozni az innováció szubjektív feltételeit is.

f) *Deák Zsuzsa*: Elsősorban a tanítási potenciál területi különbségeinek vizsgálatával, *Halász Gábor* pedig az iskolai légkörre vonatkozó kutatásokkal járult hozzá a téma sokoldalú vizsgálatához.

Lényegében e témakörhöz kapcsolható *Benedek András* kutatása is. Benedek András – szovjet aspirantúrát végzett – fiatal kutató a szocialista oktatási rendszerekben az általános és a szakmai képzés összefüggéseit vizsgálja. Főleg szovjet és NDK-beli tényanyag alapján, kutatására összehasonlító pedagógiai indíttatás és komparatív rendszer-elemzés a jellemző.

2. A művelődési hátrányok társadalmi és iskolai okai s kiegyenlítésük lehetőségei

A téma kutatásának vázlatosan megfogalmazott eredményei a következők:

– Új kutatási aspektus kidolgozása, a művelődési hátrány problémájának pedagógiai szempontú konceptualizálása.

– A hátrányos személyiség-struktúrák feltérképezésére tett kísérletek. A hátrány pszichikus összetevőinek analizálása.

– Kísérletek szervezése, fejlesztő programok kidolgozása a hátrányos pszichikai struktúrával rendelkezők befolyásolására, hátrányuk csökkentésére.

A csoport munkatársainak eredményei a munkamegosztás alapján:

a) *Mohás Livia*: Az egész téma kutatásának irányítása, szervezése mellett a személyiség-fejlesztő önismereti kiscsoportok szerepét vizsgálta a művelődési hátrány személyiségbeli következményeinek leküzdésében. Azaz: két budapesti gimnáziumban szervezett kiscsoport segítségével arra próbált választ kapni, hogy a szociabilitás, a kreatív irányultság és a művelődés iránti belső motiváltság mennyiben befolyásolhatók a kiscsoportok módszereivel. (Ebből a szempontból tematikus és szabad, interakciós kiscsoportot egyaránt vizsgált.)

b) *Csőregh Éva*: A tervidőszakban egyik fő kutatási területe a lakótelepi életmódnak mint művelődési hátrányt előidéző tényezőnek a vizsgálata volt. Másik ténykedési területe olyan, az alkotóképesség fejlesztésére alkalmas programok kidolgozása és kipróbálása,

amelyek alkalmasak a hátrányos helyzetű általános iskolások pszichikus hátrányának a csökkentésére vagy megszüntetésére.

c) *Habermann M. Gusztáv*: A művelődési hátrány-jelenségek személyiség pszichológiai ismérveit igyekezett feltárni. Országos, reprezentatív mintán, sokváltozós statisztikai apparátussal vizsgálta 1., 2., 5. és 6. osztályos általános iskolás tanulók személyiségének egyes összetevőit: attitűdöket, motivációs jellemzőket, irányultságokat, képességek egészséges elrendeződését. A szocio-ökonómiai és szocio-kulturális háttérrel ugyancsak sokváltozós apparátussal kutatta, s a két rendszert egymással összefüggésbe hozta. Így lehetővé vált bizonyos személyiség szerkezeti – elsősorban hátrányos – struktúrák családi-kulturális-társadalmi összefüggéseinek feltárása.

d) *Bolla Károly*: Elsősorban a pedagógusok és a tanulók közötti attitűdviszonyok oldaláról közelített a témához. Azt vizsgálta, hogy a hátrány iskolai manifesztációja miképpen függ össze a pedagógussal való azonosulással, az úgynevezett imitatív attitűddel.

3. A tanulóifjúság tevékenységének és a szocialista társadalomhoz való viszonyulásának vizsgálata, különös tekintettel a köznevelés fejlesztésére

A téma kutatásában elért eredmények rövid összefoglalása:

– A tanulóifjúság tanulmányi, közösségi, közéleti, politikai és szabadidős tevékenységét jellemző karakterisztikák *reális* feltárása.

– Fontos pedagógiai-szociológiai tanulságok, amennyiben a tanulóifjúság életmódjára vonatkozóan új, eddig nem ismert következtetéseket tartalmaz.

– Konkrét következtetések a permanens nevelés elmélete és a mozgalmi pedagógia számára.

– Pedagógiai-szociológiai jellegű komplex vizsgálati eljárás kidolgozása. Ennek céljait szolgáló kérdőívek, tesztek elkészítése.

Az egyes kutatók feladatai a témán belül:

a) *Hunyady Györgyné*: Mint a Tanulók viszonyulása a tanuláshoz és közösséghez az iskolarendszer különböző szintjein c. résztema kutatója, vizsgálta a különböző iskolatípusokban tanuló fiatalok közösségi, illetve tanulás iránti beállítódását. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a tanuláshoz és a közösséghez való viszonyulás kölcsönösen összefügg: a gyermekek és ifjak iskolai csoportjaiban a tanulás elsőrendű közösség-struktúráló tényező, a közösségi viszonyok pedig befolyásolják a tanulók tanuláshoz való viszonyát. A tanulással kapcsolatos beállítódás összefüggni látszik mind a művelődéshez, mind a munkához, mind a kötelességhez való viszonyulással. Ugyancsak vizsgálta a kutató a tanulók szocialista társadalomhoz fűződő viszonyának kognitív és affektív vonatkozásait is.

b) *Pék András*: Kutatási területe a gyermekkori politikai szocializáció folyamatának, ezen belül elsősorban a társadalmi kérdések iránti beállítódás kialakulásának vizsgálata. Empirikus adatok alapján megkülönböztette a politikai szocializáció tipikus útjait, különös figyelmet fordított a politikai közömbösség okainak felderítésére.

c) *Sántha Pál*: A tanulóifjúság szabadidő-szokásai alakításának legfőbb tényezőit vizsgálta nevelés-szociológiai megközelítésből, többezres diákpopuláción. A kutatás részben

az iskolai szabadidő-közösségek nevelési tevékenységére, részben pedig a közművelődési intézményekkel való pedagógiai együttműködés jelenségeire irányult. Vizsgálta annak lehetőségeit, hogy a művelődési jellegű szabadidő-szokások megalapozására irányuló pedagógiai tevékenység hogyan építhető be az iskola pedagógiai feladatrendszerébe.

E témakörhöz kapcsolódóan *Mester Ildikó* az ifjúsági mozgalomnak a diákok szabadidő-szokásainak alakulására gyakorolt hatásával foglalkozott.

d) *Daróczy Sándor*: A tanulói értékválasztás és értéktudatosság problémáját vizsgálta 5 középfokú intézményben, 4 éves longitudinális nyomonkövetéssel. Legfőbb tartalmi-módszertani konzekvenciája a kísérletnek: az értékorientáció viszonylag konstansabb elemei rendszerbe foglalhatók, s a gyakorlat számára modellálhatók. Legfőbb csomópontjai: a tudatformálás, a tevékenységformálás és a szociális kapcsolatok fejlesztése köré rendezhetők.

E témához kapcsolódóan végezte kutatásait *Miklós Imréné*, aki a pedagógusközösség szerepét tanulmányozta a tanulók tevékenységrendszerének irányításában. A vizsgálatok szerint a tanulóknak csak a tanulással kapcsolatos tevékenységei szervezettek, s a pedagógusok irányító szerepe a tanulói tevékenységrendszer összességét tekintve, nem kielégítő.

e) *Tóth Dezsőné*: A tanulók társadalmi beállítódása alakulásának és tapasztalatai összefüggésének felderítésére végzett kísérletet 7–8. osztályos tanulók körében. Az adatok értékelése még nem fejeződött be. Az eddigi eredmények a család meghatározó szerepére hívják fel a figyelmet ebben az összefüggésben is.

4. A társadalmi fejlődés követelményei és a nevelés változásai korunkban

A téma kutatásában elért legfontosabb tudományos eredmények:

– A permanens nevelés elméletének, a szocialista nevelőiskola elméleti összefüggésének feltárása, az *iskolaközpontú* permanens nevelés lehetőségeinek tudományos összefoglalása.

– Vizsgálat a permanens neveléssel adekvát személyiségfejlesztés, az önálló tanulás iskolai kialakítási lehetőségeire.

– A nevelési célrendszer különböző dimenzióinak feltárására irányuló munka. (Eddig nem vizsgált dimenziók, pl. antropológia.) A különböző dimenziók szintetizálására irányuló törekvés.

– A neveléstudományban új dolog e kérdésben a rendszerelemzés és a modellezés

– A neveléstudományban e kérdésben eddig nem alkalmazott megközelítések, a rendszerelemzés és a modellezés eredményeinek hasznosítása.

– Próbálkozás a célrendszernek a permanens nevelés elve alapján történő kifejtésére.

– Kísérletek szervezése és kísérleti anyagok készítése az erkölcsi-világnézeti nevelés hatékonyabbá tételére.

– A kortárs polgári pedagógiai irányzatok kritikai analízise.

A kutatásban részt vevők munkájának vázlatos bemutatása:

a) *Mihály Ottó*: Integrálta a különböző résztémákban elért eredményeket, ami elméleti témáról lévén szó, különösen fontos feladat, kiemelkedő szerepe volt az egyes témák konceptualizálásában. Kutatta a permanens nevelés elméletét, úgy tekintve azt, mint a

társadalmi fejlődés pedagógiai vetületekét létrejött új, a legkülönbözőbb összefüggésben megnyilvánuló alaporientációt. Fő feladatnak egy iskolaközpontú permanens nevelési-művelési rendszer elméleti megalapozását tekintette. Részt vett egy, az UNESCO által kezdeményezett kutatásban, amely a permanens nevelés szubjektív feltételének, az önálló tanulás iskolai feltételének vizsgálatára irányult. Irányította a célrendszer különböző részdimenzióinak vizsgálatára irányuló kutatásokat, szintetizálta ezek eredményeit, vizsgálta a célrendszer értelmezését a permanens nevelés elmélete alapján, ezáltal egy komplex, több rétegű, dinamikus célrendszer kimunkálására törekedve.

b) *Bíró Katalin* (*Bábosik István* külső munkatárssal): A társadalmi erkölcs interiorizációjával és e folyamat pedagógiai irányíthatóságának lehetőségeivel foglalkozott. Országos reprezentatív vizsgálat keretében felmérte a 7–14 éves tanulók erkölcsi arculatát. Ennek keretében olyan mérőeszközt dolgozott ki, amely széles körben alkalmazható neveltségi szintmegállapító vizsgálatokban. 4 éven át tartó kísérletet szervezett 1–4., ill. 5–8. osztályig, melynek során az általa kidolgozott fejlesztő program segítségével vizsgálta a tanulók erkölcsi szintjének változása, alakulási tendenciáit. A kutatás és kísérlet konzekvenciái alapján a célrendszer etikai aspektusainak gazdagítására nyílt lehetőség.

c) *Szebenyi Péterné*: Országos reprezentatív 5 és 10%-os mintán gimnáziumokban és szakközépiskolákban vizsgálta a tanulók valóságos, szabályozóképes erkölcsi-világnézeti értékeit. Elkészített egy fejlesztő célzatú középiskolai nevelési programot, melynek középpontjában egy új világnézeti tantárgyblokk oktatása állott. Az érték közvetítésnek ezt az alternatíváját 5 éven át próbálta ki átlagos gimnáziumokban és szakközépiskolákban. Mindezek alapján a célrendszer világnézeti-morális oldalainak új megközelítésére adódott lehetőség.

d) *Angelusz Róbertné*: Egyfelől a permanens nevelés elméletének az antropológiai tartalmával, másfelől a célrendszer antropológiai összefüggéseivel foglalkozott. Ennek során az egyik fő elméleti törekvése a nevelés antropológiai elmélete és a pedagógiai antropológia közötti különbség megtétele. Annak bizonyítása, hogy az antropológiai aspektusnak jelen kell lennie a marxista szellemű nevelélméletben is. Mindkét fentebb említett összefüggésben azt vizsgálta, hogy milyen tények, milyen módszertani összefüggésben relevánsak az antropológiai megközelítés számára.

e) *Bálint Mária*: A kortárs nagyhatású nevelélméleti koncepciók kritikai analizisével foglalkozott. Az egzisztencialista pedagógia és a pedagógiai antropológia feldolgozása során elsősorban arra kereste a választ, hogy a nevelés célja, funkciói kérdésében milyen tendenciák jellemzik a kortárs pedagógiai gondolkodást. Jelentős része volt abban a munkában, amely monográfiászerűen feldolgozta a különböző „radikális” iskola-kísérleteket és alternatív iskolamodelleket.

E témakörön belül folytatta kutatásait *Gubi Mihály* is, aki az iskolai szocializációs elméleteknek a pedagógiai célelmélet alakulására gyakorolt hatásával foglalkozott.

f) *Tímárné Szabó Júlia*: A permanens nevelés elméletének s a célelmélet kutatásához egyaránt kapcsolódva, a nevelés egy speciális, az iskolai szerkezeten kívüli formájával, a múzeumi neveléssel foglalkozott. Vizsgálta azokat a lehetőségeket, amelyeket az esztétikai-vizuális nevelésben a múzeumok betölthetnek.

g) *Pálvölgyi Lajos*: A pedagógiai célrendszer modellezésével kapcsolatos kutatásokat folytatott. Kísérletet tett a nevelési célok speciális természetének megragadására, megkezdte a pedagógiai célok diagnosztikai funkcióit megalapozó célorientált mérési model-

lek vizsgálatát. E lényegében alkalmazott kérdésfelvetés mellett egyáltalában a pedagógiai modellezés ismeretelméleti, modelleméleti és méréselméleti kérdései, illetve rendszer- szemléleti vonatkozásai foglalkoztatták.

5. A magyar neveléstörténet néhány kérdésének kutatása, rendszerezése és szintézise

E munkálatok döntő mértékben a két kötetes magyar neveléstörténet elkészítéséhez kapcsolódóan folytak.

A neveléstörténet feldolgozásában elért legfontosabb eredmények:

a) A hazai neveléstörténet-írás során első alkalommal sikerült megvalósítani ilyen kollektív munkát. A marxista történettudomány eddigi tapasztalatait sikeresen alkalmaztuk neveléstörténeti hagyományaink feltárásában. A szerzők (az eddigi kéziratok tapasztalatai alapján) eredményesen valósították meg és alkalmazták e komplex művelődéstörténeti módszert, kilépve a főleg egyes korszakokra és kiemelkedő személyek életművére korlátozódó neveléstörténeti felfogásból. Az első kötet kézírata elkészült, a második kötet kb. 75%-os készültségi fokon van.

b) Az ellenforradalmi rendszer közoktatáspolitikájának néhány ma még lényegében feldolgozatlan problémáját vizsgálat alá vettük. Kutatást indítottunk az ellenforradalmi rendszer oktatáspolitikai koncepcióját előkészítő és azt megalapozó olyan törvények és rendeletek összegyűjtésére és elemzésére, amelyekre a korszak iskolapolitikája épült, továbbá azok megvalósulási módjainak feltárására. Ezzel párhuzamosan kezdődött el az a munka, amely az ellenforradalmi rendszer népoktatási helyzetének elemzését, a célok és a tényleges eredmények között jelentkező ellentmondások oldaláról kívánta vizsgálni. Célunk az volt, hogy a népi demokratikus rendszer által örökölt népoktatásügyet teljesebben mutassuk be.

c) A tervidőszak második felében megkezdtük a Magyar Szociáldemokrata Párt 1922 és 1939 közötti időszakban folytatott közoktatáspolitikai tevékenységének a felderítését. A kutatás arra irányult, hogy számba vegye a magyar munkásmozgalom legális pártjának általános művelődéspolitikáját és ezen belül az iskolarendszer különböző szintjeire a párt bírálatait és reformjavaslatait. A kutatás az MSZDP parlamenti tevékenységén, a sajtó és könyvkiadásán keresztül vizsgálta azt a harcot, amelyet az oktatás minden szintjén az esélyegyenlőségért folytatott.

d) 1979 végén elkezdtük a reformpedagógia magyarországi történetéből az ún. „gyermekközpontú pedagógia” kutatását. Ez a munka azonban már a következő (1981–1985) tervidőszak kutatásainak előkészítését szolgálta. Jelenleg még csak az előkészítő szakaszban tartott.

e) A felszabadulás utáni korszak történeti vizsgálatánál a népi demokratikus korszak, majd az ezt felváltó szocialista fejlődési szakasz oktatási és nevelési rendszerének fejlődési folyamatában az olyan törvényszerűségek vizsgálatára vállalkoztunk, amelyekből az általános politika és az oktatáspolitikai összefüggései, valamint a felszabadulás óta eltelt időszak legfőbb oktatáspolitikai, neveléstörténeti tanulságai nyomon követhetők. Vizsgálatra került az általános iskola mint oktatáspolitikai probléma, az iskolafejlesztés politikai

programja és megvalósításának folyamata, továbbá olyan problémakörök, mint az iskolai tervezés és a gazdasági fejlesztés összhangja, valamint az oktatási folyamat tartalmi, módszertani korszerűsítésének néhány kérdése.

A neveléstörténet a legnevesebb hazai nevelés- és művelődéstörténészek közreműködésével készül. A kutatómunkában és a fejezetek kidolgozásában az intézet munkatársai közül a következők vettek részt: Horváth Márton, Kóte Sándor, Földes Éva, Lantos István, Szűcs Ágnes, Tökéczky László.

*

Azt gondoljuk, nem volt haszontalan ebből a szempontból sem szemügyre venni az MTA PKCS munkáját. Hisz így nyilvánvalóbbá válhat, hogy a Kutató Csoport nem nagy létszámú gárdája milyen széles körű tevékenységet folytatott viszonylag rövid idő alatt. Bővíti még ezt a kört az a széles körű iskolai kísérletezés, amelyet az intézet elméleti következtetéseinek megalapozására, ellenőrzése érdekében végzett. Tudjuk, hogy a kutatások legtöbbször érlelődési, tisztulási folyamatra, kifutási időre lett volna szüksége. Mégis bízunk abban, hogy az általunk fontosnak tartott témák, szempontok, alkalmazott módszereink, kísérleteink előrevitték a magyar neveléstudomány fejlődését, és a jövőben is az érdeklődés előterében maradnak.